DOUBLE CULTURAL IDENTITY. PANAIT ISTRATI AND SALMAN RUSHDIE

Eliza-Maria Biță
PhD. student, Alexandru Piru University of Craiova

Abstract:This work is a brief account of its author's PhD thesis, which will be held and published in October 2020. It synthesises Eliza Biță's intentions to undertake a rigorous research as to the multiple cultural identities of two authors, a Romanian-born one, Panait Istrati, and an Indian-born one – Salman Rushdie, whose literary paths are similar up to one particular point, namely the country they finally choose as their homeland: in nuce, both Istrati and Rushdie are born in countries located closer or further to the east than the country in whose language they publish and which appears to be their real homeland. The author exposes here in a few lines her way of reflecting on the matter of multiple identities and selves and of analysing the two writers' works from this particular point of view – their being both Oriental, in feelings, and Occidental, in thought. Relying on previous research from French and Romanian critics and on works written by modern-lifestyle philosophers and sociologists who experienced similar disruptions in their lives and literary expressions, such as Tzvetan Todorov, as well as on modern several narratologists' studies, Biță concludes such cosmopolitism is inevitable nowadays and will probably become a rule in the future.

Keywords: identity, otherness, cosmopolitism, Oriental, Istrati

Prin această lucrare ne propunem să analizăm succint modul în care transpar în operele lui Panait Istrati și Salman Rushdie dublele (multiplele) identități culturale ale autorilor, care, după cum vom demonstra, pot fi identificați cu naratorii, în special în cazul lui Istrati, despre care critica franceză de la începutul secolului al XX-lea afirma că are principalul defect de a spune tot, și a cărui operă este scrisă în mare parte la persoana 1 singular, protagonistul predominant având date biografice similare cu ale autorului, dar si cu unele personaje, protagoniste sau nu (Adrian Zografi, și, la Rushdie, tatăl lui Harun sau Joseph Anton), vom demonstra și vom analiza pe scurt ce caracterizează fiecare autor din punctul de vedere al identității culturale conform operei sale, apoi vom face o paralelă între cei doi, demonstrând că sunt foarte similari, fiindcă ambii au o importantă dominantă asiatică, datorită mediului în care au crescut, dar s-au făcut cunoscuți grație mediului occidental și apetenței pentru cultura acestuia, diametral opusă; Orientul reprezintă, deci, sentimentele si apartenența familială a celor doi autori, rădăcinile, copilăria, tinerețea, libertatea, iar Occidentul, rațiunea, pragmatismul, acceptarea realității materiale în care trăiesc, viața de adult și încorsetările pe care le presupune.

1. Dubla identitate culturală a lui Panait Istrati

Multiplele fațete ale personalității istratiene se reflectă în opera lui. Putem spune ca îl recunoaștem parțial pe Panait Istrati în Adrian Zografi, Mihail, Stavru/Dragomir și că echivalează cu naratorul din mai toate operele lui scrise la persoana 1 singular, acesta fiind, în general, Adrian, căci, potrivit lui Adrian, în *Méditerranée lever du soleil*, acest narator nu poate povesti/imagina ceva ce nu a trăit. Deci de acum, când ne referim la Panait Istrati, în articolul de față, se va înțelege și Adrian Zografi și invers, personajul e interschimbabil cu autorul și naratorul.
De altfel, la Istrati, în general, naratorul e la persoana 1 singular, iar Dolores Toma vorbește de Adrian Zografi ca și de Panait Istrati și invers, de experiențele lor în bazinul mediteranean, folosind ambele nume, al autorului și al personajului-narator.

BDD-A29579 © 2019 Arhipelag XXI Press
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.143 (2026-11-19 07:51:46 UTC)

Un subiect dezbătut multă vreme de critica românească modernă este încadrarea lui Istrati în categoria autorilor români de expresie franceză sau, pur și simplu, în cea a autorilor orientali, căci, în mod evident, nu este român. S-a contestat că ar trebui considerat autor român; de altfel, Dolores Toma îl citează și combate pe Octav Șuluțiu, care invocă apartenența balcanică a lui Istrati, în detrimentul celei la spațiul românesc.
Pentru a evita să mă repet, vă invit să citiți o cercetare mai detaliată a elementelor autobiografice din opera istratiană în articolul meu intitulat *Universul istratian – autobiografie sau autoficțiune?*, care va fi publicat pe site-ul https://gradiva.hypotheses.org/ în septembrie 2019, sau în revista Conferinţei internaţionale Spaţii intermediare/ Spaces In Between 2019, organizată în aprilie 2019 la Miercurea Ciuc de Departamentul de Ştiinţe Umane al Facultăţii de Ştiinţe Economice, Socio-Umane şi Inginereşti din Miercurea Ciuc, Universitatea „Sapientia" din municipiul Cluj-Napoca, în colaborare cu Centrul de Cercetare „Confluenţe Interculturale".
.

Totuși, pentru conformitate, fluența lecturii și logica argumentării din prezenta lucrare, redau aici un scurt citat din acest articol, în care pun față în față argumente pro-autobiografie și pro-autoficțiune din universul istratian:

În favoarea criticilor care consideră opera lui Istrati ca fiind o autobiografie, avem următoarele argumente:

1. **Numele naratorului-erou** (căci este evident că există identitate între cei doi în operele narate la persoana 1 singular):

   1.1. de două ori i se spune lui Adrian *Gherasim* (în Vocativul românesc, cu grafie franceză, *e* accentuat în interior și *e* mut la final) în *Mes départs*, la paginile 147, 148 și 150, ultima dată după ce se menționează că, în certificatul lui de naștere, la rubrica *prenume*, figurează *Gherasimos*, prenumele real al autorului, dar aici cu sufix grecesc, și că ar trebui să poarte numele de familie al tatălui – *Valsamis*[1], numele tatălui autorului;

   1.2. Mavromati, vorbind de el, de naratorul care povestește la persoana 1 singular, îl alintă numindu-l, de doar trei ori în scurta povestire omonimă, o dată *Panaghi*, o dată *Panaiotaki*[2] și o dată *Panagaki*[3], care par să fie diminutive grecești ale numelui Panait; dar pot părea astfel doar unui cititor cu pregătire lingvistică sau înclinație în această direcție și care a fost expus mai mult timp unui mediu elenofon, ceea ce restrânge extrem de mult publicul căruia i s-ar adresa o astfel de operă autobiografică, dacă am putea vorbi de autobiografie în cazul operei istratiene; i se spune *Panait* tot în *Mes départs* naratorului o dată (p. 61 în ediția Phebus) și altă dată în *Pécheur d'éponges – Bakar*, p. 423, ed. Gallimard 1968); prenumele eroului Adrian este o singură dată înlocuit cu prenumele autorului, Panait: în *Cum am devenit scriitor*, volum subintitulat *pagini autobiografice* de Alexandru Talex, cel care a ales textele și îngrijit ediția, capitolul *Mama*, se redă integral o scrisoare adresată de Adrian Zografi mamei sale și semnată *Adrian* în opera ficțională[4], dar având aici, în așa-zisa autobiografie istratiană, semnătura *Panait*.

2. Orașul de origine al eroului si al autorului coincid, la fel numele și profesia mamei, renunțarea la scoală la o vârstă fragedă în favoarea primei slujbe, care și ea coincide (băiat de prăvălie), ca și două din cele următoare (ucenic la Atelierele mecanice din Docurile Brăilei, zugrav), numele și naționalitatea celui mai bun prieten (rusul Mihail Kazanski),

[1] pag. 149 din vol. II *Œuvres*, ediția Phebus
[2] p. 44, Phebus
[3] pag. 55, Phebus
[4] *Œuvres*, vol. II, Phebus.

BDD-A29579 © 2019 Arhipelag XXI Press
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.143 (2026-11-19 07:51:46 UTC)

după cum coincide și mirajul exercitat în egală măsură de Orient și de Occident asupra amândurora (autor si personaj principal al majorității scrierilor sale).

Mai mult, naratorul din *Mes départs* (presupus a fi eroul recurent Adrian Zografi, deoarece o dată este numit *Adrian* de către Simon Herdan), mărturisește, la pagina 305 din ediția Gallimard[5], că s-a inspirat în descrierea atmosferei din *Chira Chiralina* din două cartiere cosmopolite ale Brăilei, de unde deducem că naratorul acestui roman, pe care, datorită narațiunii la persoana 1, avem motive să îl considerăm ca fiind eroul faptelor narate, își atribuie paternitatea unei opere literare semnate de omul și scriitorul Panait Istrati, care semnează și romanul *Mes départs*. În plus, Adrian și Mihail, personaje recurente în operă, evoluează, deci putem considera că au modele reale.

Atracția pentru cultura franceză l-a făcut pe Istrati să scrie în această limbă, lucru care i-a adus și faima.

Citindu-i opera, un întreg univers de personaje individuale sau colective care funcționează interdependent și sunt, uneori, interschimbabile, plasate în medii cu atât mai complexe cu cât abundă de acest gen de personaje, ceea ce, pe bună dreptate, bulversează un cititor neavizat, distingem următoarele identități culturale conturate mai clar sau mai puțin evident la Panait Istrati:

- greacă, doar aparent pasivă, căci, la o primă citire, pare să transpară doar în unele nume și în atracția protagonistului față de Grecia și dorința de a lucra pentru greci în copilărie, plus folosirea de către narator a mai multor termeni de origine greacă, neologisme în limba română, și a unor dialoguri într-o limbă greacă transcrisă fonetic, precum și a unor exemple din *Căpitan Mavromati*, și din toată opera în franceză;

-română – predominantă, căci autorul pare să-și asume un rol pedagogic, făcând cunoscute ruralitatea, tradițiile și cultura română lumii francofone răspândite pe cinci continente (Africa, Asia, Europa, Polinezia, Canada și puțin din America de Sud, câteva insule din Atlantic);

- franceză - aproape la fel de pregnantă ca identitatea românească, autorul transpunând și explicând în franceză expresii, cuvinte, concepte românești, transcriind fonetic sunete proprii doar limbii române pentru a le face accesibile cititorului francofon, demonstrând o măiestrie aparte în alternarea codurilor lingvistice, întocmai ca un locutor bilingv și jucând rol de medium între cele două culturi, pe care le respectă și le iubește deopotrivă.

Și identitatea multiplă e tributară sorgintei orientale a celor doi (Panait Istrati și Salman Rushdie); asta fascinează la ei, ca și mirajul multifațetat al unei pietre prețioase ce atrage călătorul spre Orient, faptul că ambii autori revitalizează stilul de viață și tradițiile orientale (mituri, povești, motive din basme folclorice orientale la Rushdie, iar la Istrati, natură, climă, stil de viață și tablouri atent surprinse cu scene din țările orientale vizitate, descrieri expresive, pline de culoare, având puterea evocatoare a unor secvențe cinematografice[6]), ambii erijându-se în intermediari între culturile asiatică și occidentală. Panait Istrati face acest lucru urmând exemplul din mediul multicultural în care a crescut.

Căci, dacă Lamartine spunea că lumina (soarele) oriental(ă) ajută la recunoaștere-cunoaștere (termeni alăturați pentru prima dată de Nerval), Orientul îl ajută pe Panait Istrati să se descopere și să-l cunoască și pe Mihail, lumina orientală citată de D. Vasilescu în opera lui Lamartine fiind

[5] Panait Istrati - La jeunesse d'Adrien Zograffi -Codine - Mikhaïl - Mes départs - Le Pêcheur d'éponges, Paris, Gallimard, 1984

[6] *Străzi pestriţe de Orient, cafenele cu fumători trăgând din ciubuc, căsuţe dărăpănate, cu rufe întinse pe terasă, prăvălii cu mărunţişuri în culori aprinse, înghesuite într-un spaţiu de doi metri cubi, zaharicale întinse pe plăci de marmură, sute de cărucioare împinse cu mâna sau măgăruşii cu panerele -n spinare, purtând toate neamurile de fructe şi trufandale, cârduri de copii arabi, zdrenţăroşi şi nespălaţi aţinând cu mare tapaj calea trăsurilor, de unde totdeauna cade un bacşiş, cuvânt provenind chiar din limba lor.*(Panait Istrati – *În lumea Mediteranei. Răsărit de soare*, Editura Semne, București, 2011)

BDD-A29579 © 2019 Arhipelag XXI Press
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.143 (2026-11-19 07:51:46 UTC)

un instrument în căutarea de sine a personajului-autor-narator. Opera istratiană este deci o confesiune, un autoportret, cu atât mai tulburător cu cât este pe atât de sincer și de exhaustiv pe cât își dorește să fie, atât din punctul de vedere al locvacității, cât și al bogăției lexicale, deci lingvistic, aducând o contribuție importantă culturii europene. Panait Istrati apare ca un demn reprezentant al rolului jucat de statele române de-a lungul istoriei, de scut între Orient și Occident. Cosmopolitismul său îl face să aparțină în același timp ambelor spații și îi conferă capacitatea de a le oglindi pe fiecare în beneficiul comunicării cu celălalt. Cititorul occidental este fermecat de culoarea și miresmele orientale ale vieții descrise de Panait Istrati ca desfășurându-se în exoticul spațiu balcanic în care a crescut și a hoinărit (sau, ca să-l citățm pe autor, a vagabondat) în tinerețe, iar orientalul se recunoaște în aceste povestiri și își vede năruite visurile despre superioritatea civilizată a Occidentului (un miraj, o Fata Morgana și pentru orientali), la fel cum Mihail încearcă să i le năruie lui Adrian. Deci, în final, mentalitatea lui Mihail devenind și a lui Adrian maturizat cu forța în Occidentul mai dur decât sperase, cele două personaje se oglindesc: Mihail e, într-un fel, Panait Istrati sau Adrian de mai târziu, un mentor căruia îi ignoră sfaturile pentru a se convinge singur.
În concluzie, identitatea culturală orientală a lui Panait Istrati se dovedește a fi predominantă, căci în Orient se simte Adrian Zografi cel mai bine, cel mai acasă, fie că e Liban, Dobrogea (orientul românesc), sau Grecia, fie că e Egipt. Dar faptul că Panait Istrati s-a simțit, poate, mai în largul lui scriind în franceză contribuie la contradicția definitorie pentru acest autor care, ca și Salman Rushdie, pare sfâșiat între două personalități distincte, dacă nu opuse, nu doar geografic, ci și cultural (occidentală și orientală). Conform lui Jacques Baujard, în *L'amitié vagabonde*, Șeherezada l-ar fi ales pe Istrati drept amant, Sindbad drept căpitan de vas, iar Aladin l-ar fi făcut duhul lui.
Considerăm că această exprimare este prea poetică și îndrăznim să o pastișăm, parafrazând-o astfel: dacă Rushdie, autorul, poate fi identificat cu personajul Raşid (numele par chiar anagrame), cu a cărui ocupație tradițional-asiatică și africană se aseamănă și ocupația autorului – scriitura, Istrati este o Șeherezadă modernă, care, pentru a supraviețui în lumea pragmatică occidentală în care se vede zvârlit, povestește, și povestește și povestește.

Diane Vasilescu, citându-l pe Nerval (*recunoaștere-cunoaștere*), vorbește de transformarea sinelui în raport cu lumina orientală, dar și de multitudinea culorilor în contrast cu haina neagră (care ar reprezenta uniformitate, mediocritate) a Occidentului (Nerval: *monde en habit noir*), deci călătoria inițiatică a autorului-narator-personaj Panait Istrati este o căutare de sine (o necesitate existențială).
Diane Vasilescu menționează și arta contemplării ca pe o baie placentară, al cărei scop este atingerea unei a doua perfecțiuni, observând că, la Istrati, pasiunea pentru Aventură si mai ales teama de banala mediocritate incită privirea să se întoarcă spre Orientul mediteranean, fără a fi un parcurs spiritual (conform lui Dolores Toma) sau mistic. Plecând, Adrian (pentru conformitate și pentru a facilita lectura, vom numi personajul principal Adrian în prezentul articol, dat fiind că și el este prezent în opera istratiană cu cel puțin două identități – franco-român cu rădăcini elene) se va lăsa sedus, subjugat de atracția aventurii si a cosmopolitismului înconjurător.

2. De ce alăturarea acestor doi autori?

   Panait Istrati și Rushdie sunt caracterizați de aceeași contradicție : atrași și de Orient și de Occident, ținând de ambele din punctul de vedere al originii și alegerii ca țară de suflet și mentalitate, dar tânjind după cealaltă jumătate de identitate când sunt în spațiul geografic al uneia singure. Întocmai ca personajul-autor-narator Țvetan Todorov în *Omul dezrădăcinat*.

BDD-A29579 © 2019 Arhipelag XXI Press
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.143 (2026-11-19 07:51:46 UTC)

La Panait Istrati, doar aparent identitatea greacă este pasivă, căci ea se impune, în final, în fața celorlalte două, una intrinsecă (cea română), alta care ține de înclinație, chemare sau opțiune (cea franceză).

La Salman Rushdie, deși avem a face cu un Orient mai îndepărtat decât Balcanii istratieni, inclusiv zona sud-estică a României populată de reprezentanți ai acestora, cele două identități predominante (britanică și indiană) sunt, și ele, tulburate periodic de vise orientale, care se traduc fie prin influențe în opera literară (basmul *Harun și marea de povești*, romanele aparținând genului realism magic, respectiv *Copiii din miez de noapte*, *Shalimarclovnul*, *Ultimul suspin al maurului*, nuvela *Părul profetului*, controversatul roman *Versetele satanice*), fie prin însuși numele de acoperire ales în romanul aparent autobiografic *Joseph Anton*, inspirat, conform mărturisirilor dintr-un interviu, de numele a doi dintre autorii săi preferați – Joseph Conrad și Anton Cehov, poate nu întâmplător proveniți exact din Marea Britanie și o țară asiatică, deci tributari acelorași identități care par să și-i dispute pe Istrati și Rushdie. Nici unul, nici celălalt nu aderă la nimic, nu se consideră acasă în niciun loc anume, nu se stabilește într-adevăr nicăieri, fiind mereu hoinari, nicăieri ei înșiși, sau acasă și, totuși, peste tot acasă, adaptându-se cu ușurință datorită acestui cosmopolitism dat de multitudinea identităților, ca niște evrei rătăcitori. Istrati, literalmente, iar Rushdie doar cu gândul, ca artist.

Dar, spre deosebire de Istrati, care a revenit la limita dintre Orient și Occident, blamând răceala acestuia din urmă, Rushdie își alege drept patrie Occidentul.

Analizând romanele *Haroun și marea de povești*, *Shalimar clovnul*, *Ultimul suspin al maurului*, *Surâsul jaguarului*, *Copiii din miez de noapte* și nuvela *Părul profetului,* de Salman Rushdie, conmstatăm ca fiind evidentă apartenența naratorului la două lumi și capacitatea acestor lumi de a dezvolta duble identități culturale, pornind de la identitatea lingvistică unică inițială și insistând asupra complexității pe care o presupune această dedublare, traversând căutările de sine ale naratorului, toate acestea în raport cu insipirația autobiografică a autorului. Pentru a deveni un locuitor al lumii, singura lui opțiune este să accepte diferențele care îl separă de ceilalți și de alte spații, să depășească orice limită și să se transforme, devenind fie la fel ca celălalt, fie complex, având o identitate dublă, care ține de locurile cărora le aparține și se manifestă, pe rând, în fiecare din aceste locuri, permițându-i, paradoxal, să fie pe de-a-ntregul el însuși ambele (este și cazul lui Istrati, un scriitor cu puternice rădăcini balcanice și al lui Țvetan Todorov, despre care teoreticianul literar vorbește în eseul *L'homme déraciné*).

> Această dublă identitate este bogăția pe care deducem că ar permite-o conviețuirea armonioasă cu Celălalt, în care sinele și interlocutorul a cărui existență nu o poate ignora se bazează pe ceea ce au în comun pentru a comunica, a se înțelege și își sporesc cunoștințele, experiența și capacitatea de relaționare acceptând și îmbrățișând și diferențele, permițând, astfel, crearea de oameni noi, complecși, deci, superiori, într-o anumită măsură, variantelor inițiale ale sinelui și celuilalt. Viziunea ne este sugerată și de lucrarea de eseuri sociologice și imagologice *Cucerirea Americii. Problema celuilalt*, în care Todorov accentuează partea negativă a descoperirii și cuceririi Americii de către coloniștii spanioli pentru a-și sensibiliza cititorii, făcându-i să mediteze asupra relației cu celălalt.
>
> Căci, după cum observă și Ion Pop în prefața propriei traduceri a *Omului dezrădăcinat*, publicată de Editura Institutul European în 1999, este surprinzătoare trecerea lui Tzvetan Todorov de la opere din domeniul teoriei literare la o „eseistică în care semioticul comunică intim cu eticul, în ceea ce va numi într-un titlu de carte din această suită, *Morale ale istoriei*;"

> „evenimente reale vor fi interpretate, mai precis, dintr-o perspectivă comunicațională, vor fi interogate pentru ceea ce pot ele spune cu privire la posibilitățile de înțelegere cu celălalt, dintre eu și tu, dintre noi și semenii noștri" (Tzvetan Todorov, Omul dezrădăcinat – eseuri de ieri și de azi, 1999, Prefață, pag. 5).

BDD-A29579 © 2019 Arhipelag XXI Press
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.143 (2026-11-19 07:51:46 UTC)

Demn urmaș al generației de intelectuali angajați din Europa occidentală a începutului de secol al XX-lea, Tzvetan Todorov nu a putut rămâne indiferent la criza determinată de necesitatea adaptării la convieţuirea forțată a tot mai multor și a din ce în ce mai diverse comunități într-un spațiu limitat [Clifford Geertz, citat de Ulf Hannerz:

„următoarea necesitate constă în a spori posibilitatea unui discurs inteligibil între oameni destul de diferiți unul de celălalt... și, totuși, închiși într-o lume în care, așa cum au fost așezați, într-o legătură nesfârșită, e din ce în ce mai greu să nu-și stea în cale unul altuia" (Ulf Hannerz, Anthropology's World – life in a twenty-first century discipline, 2010: 89).] [7]

și s-a văzut nevoit să intervină, punându-și atenția și geniul cercetător în slujba unei analize aprofundate a resorturilor psihologice care stau la baza comunicării și convieţuirii pașnice a unor personalități diferite, descoperind, ca unică soluție pentru viață, cunoașterea, înțelegerea și acceptarea diversității, și, pentru progres, continuarea acestora printr-un schimb de cunoștințe și practici care să creeze o nouă ființă umană, cea a viitorului, purtătoare a două sau mai multe identități.

BIBLIOGRAPHY

1. Toma, Dolores – *Panait Istrati de A à Z*, Peter Lang Edition, Frankfurt am Mein, 2004
2. Vasilescu, Diane – *Panait Istrati - Images d'Orient*, Editions Vaillant, Nice, 2008
3. Philippe Lejeune – *Le pacte autobiographique*, Editura Seuil, Paris, 1996
4. Philippe Gasparini – *Est-il je? Roman autobiographique et autofiction*, Paris, Seuil, 2004
5. Panait Istrati – *Œuvres*, vol. I, II, III, Editions Phebus, Paris, 2006
6. Panait Istrati – *Cum am devenit scriitor*
7. Baujard, Jacques - *L'amitié vagabonde*, Editions Transboreal, 2015
8. Todorov, Ţvetan - *L`Homme dépaysé*, Paris, 1998, traducere în limba română de Ion Pop, *Omul dezrădăcinat*, Iași, Institutul European, 1999
9. Rushdie, Salman – *Harun și marea de povești*, Polirom, 1990
10. Rushdie, Salman – *Orient, Occident*, Polirom, 2009
11. Todorov, Ţvetan - *Cucerirea Americii. Problema celuilalt*, Institutul European, Iași, 1994

[7] Traducere de Eliza Biță; în toate celelalte cazuri în care la bibliografie nu este specificat traducătorul român, traducerea aparține Elizei Biță.

BDD-A29579 © 2019 Arhipelag XXI Press
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.143 (2026-11-19 07:51:46 UTC)